

УДК 330.56

Філяк М. С.

*кандидат економічних наук, докторант,
Львівський університет бізнесу і права*

Filiak M. S.

*Candidate of Economic Sciences, Doctorate Fellow
Lviv University of Business and Law*

ЗАГАЛЬНІ РАМКИ ІНСТРУМЕНТАРІЮ ЦИКЛІЧНИХ ІНДИКАТОРІВ У СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПОСЕЛЕНЬ

THE GENERAL FRAMEWORK FOR THE TOOLKIT OF CYCLICAL INDICATORS IN THE DEVELOPMENT STRATEGY OF SETTLEMENTS

Анотація. У статті розглянуто порівняльний історичний дискурс, що визначає основні цикли розвитку міського та сільського поселення. Визначено основні залежності розвитку поселення та характеру циклу. Визначено ключові поняття для інструментарію циклічних індикаторів. Автор припускає зв'язок між циклічними індикаторами, технологічними укладами та поколіннями, а також класифікує ці індикатори для зручності використання у системі програмно-орієнтованого підходу до управління розвитком поселень.

Ключові слова: цикл розвитку, період розвитку, покоління, період перелому, поселення.

Постановка проблеми. У плануванні розвитку поселення важливо враховувати індикатор циклу та його різні методи впливу на інші інструменти планування. Це комплексна одиниця, яка потребує більш глибокого дослідження і класифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка дослідників, серед яких, зокрема, Н.Д. Кондратьєв, Д.І. Опарин [1], В. Леонтьєв [2], Л. Гумільов [3] та ін., глибоко підійшли до досліджень циклів, розглядаючи їх як комплексну соціо-економічну величину. Однак усе ще мало досліджень стосуються циклів у розвитку поселень. Недостатньо уваги приділяється і зв'язку циклів між собою, а також їх інтеграції у програмно орієнтований підхід до управління розвитком поселень.

Мета статті полягає у тому, щоб, використовуючи метод порівняльного історичного дискурсу, звернути

увагу на прояви циклів у розвитку поселень і таким чином визначити рамки різних циклів та періодів, а також вказати на характер зв'язку між ними у планованні розвитку поселення.

Виклад основного матеріалу. Якщо простежити те, яким чином розвивається територія на нашому історичному «театрі», то можна виокремити типові етапи, помітні в період 18-21 ст., а також простежити зміну ролі міста і села у цьому процесі. На початковому етапі чітко осяжної нами історії ми бачимо напівфеодальний лад із малими роздробленими територіями; з дивно керованою, аграрно-збиральною економікою зародкового стану, з епізодичними підходами до оподаткування (що більше нагадують данину) і маленькими містами, які виконують роль незалежних торгово-посередницьких майданчиків, центрів еле-

ментів цивілізації. Нагромадження напруги (в тому числі за рахунок недалекогоглядного господарювання та природних потреб) приводить до воєнних дій, колонізації території і централізації влади. На території після війни і поразки її корінних жителів розміщуються всюди поліцейські війська. Міста стають центрами нової, централізованої адміністрації, старі традиції придушені. На територію приїжджають громадяни метрополії іншого етнічного походження у ролі чиновників і держслужбовців, військових. Корінне населення поневолюється і пригнічується. Водночас територія починає розвиток економіки (видобуток корисних копалин і їх вивезення в метрополію); нарощує, між іншим, урожайність зернових і також вивозить їх у центр. Перемігши одне або два великих повстання дітей «старої влади»¹ і скасувавши рабство, імперія-колонізатор починає вибірково будувати цивілізацію промисловості, культури та освіти (вирішивши, що наступне повстання принесе більше шкоди, ніж користі), на що йде ще 20-30 років. Зрештою на територіях сформовані органи самоврядування з новою традицією, підзвітні колонізатору. Починається розвиток капіталізму і перехід до нового технологічного укладу. У цьому процесі зростає роль «пересічного населення», яке отримує більше прав, освіти і доступу до ресурсів. Міста повсюдно стають центрами промислу, майданчиками для заводів і складів промислової продукції, але також і внуки або правнуки «старої влади» піднімають голови і роздумують про незалежність своїх колишніх князівств: адже промисловість приносить швидке збагачення на тому етапі. На наступному етапі, мирно або насильно, колонізатор зникає (відійшовши на свою корінну територію) і розділяє свої колонії на кілька незалежних територій за типом «національних держав», вже попередньо підготовлених до самостійного економічного життя. Відбувається перетікання населення їх сіл у міста, навіть насильницьке (приводом може бути харчова криза), щоб активізувати масові виробництва. Міста стають центрами регіонального, місцевого управління, національних рухів і масового виробництва. Ці ж держави нарощують економічну і військово-політичну міць у подальші 15-20 років, після чого, мирно або насильно, вони переглядають кордони і сфери економічного впливу. У нашому сценарії Друга світова війна була як «кривавою лазнею», так і мотиватором для переходу до наступного технологічного укладу, однак ми допускаємо, що в гуманістично керованих державах її можна було уникнути. Наприклад, незалежні території домовляються, замість війни, про поділ незайнятих територій на інших континентах і про освоєння колоній. Однак вони в цьому разі не змогли б так швидко перейти на наступний технологічний рівень, і війна, ймовірно, стала каталізатором розвитку, супроводжуваного, однак, неймовірними людськими втратами. У «силовому сценарії» міста, які навчені бути центрами регіональних адміністрацій і великої промисловості, а також звикли до людського навантаження урбанізації, захоплюються окупаційним режимом, який, приносячи з собою нові технології, використовує міста для своїх цілей – як центри ще більшої промисловості, перекваліфікації та розвитку військово-політичної могутності. У нашому сценарії біполярний світ із двох імперій існував ще 45-50 років, після чого внутрішня напруга роз'їла ці

імперії, і вони переформатувалися за рахунок втрати і розграбування однієї з них і жорсткої кризи в іншій. В імперіях міста стали ще більшими, привернули до себе освічених людей і кваліфікованих масових працівників, а також стали центрами-майданчиками розвитку наступних технологічних елементів, що стали можливими тільки в таких містах. Серед них – електроніка, напівпровідники, точне машинобудування, космічні технології, роботизовані машини, лазер та інше. На етапі, коли зростання рівня технологій передбачає перехід до більш вільної творчості інтелектуалів, міста стають центрами боротьби за незалежність від військових імперій, які вже слабшають². Отримавши у процесі жорсткої розрухи і глибокої економічної кризи незалежність, території стикаються з проблемою обмеженості власних бюджетів і вже через 3-6 років, стабілізувавши територію після хаосу, переходять до реформи самоврядування, оскільки міста вимагають більшої свободи, а новій державі це бачиться як спосіб заощадити на зменшенні «армії» держслужбовців. Носії високорозвинутого людського капіталу отримують доступ до творчої реалізації; міста частково втрачають свої промислові майданчики, але розвивають по своєму традиційному, свідомому чи несвідомому завданню елементи нового технологічного укладу: нано- та біотехнології, екологічну енергетику, сучасну комп'ютерну науку тощо, а також стають більш уповноваженими і наділеними ресурсами органами управління території, які тепер дробляться на малі самостійні одиниці, залежні тільки від центральної влади. Навіть маленька громада тепер може підтримувати самостійний бюджет і взаємодіяти з центром, будучи, однак, контрольованою з багатьох сторін. На цій території вже через 10 років після початку таких реформ починають будувати соціальну державу, зіткнувшись із масовою еміграцією з розграбованої країни і з негативним сальдо природного приросту. Місто тепер – центр адміністрації і процедур, скрутий вимогами, але на чолі процесів ринково регульованої планової економіки, проте також це і центр форсованої урбанізації та розвитку нових галузей економіки.

Зауважте, місто стимулюється до якомога скорішого втілення у життя вищих завдань щодо трансформації території через такі цикли. Оскільки покоління не встигають за плановими змінами, вони форсуються до них різними мотиваторами. Як правило, кожна чергова серйозна зміна відбувається через 18-28 років або трохи менше (назвемо цей період Коротким циклом), і розвиток переривається після цього на 4-5 років серйозною кризою (переломний період). Другим циклом є 50-55 років (цей період ми назвемо Довгим циклом), що переривається довшим переломним періодом – серйозним розвалом попередніх матеріальних здобутків і кризою протяжністю близько 7-9 років. Цикли, ймовірно, можуть набиратися в певну послідовність, наприклад: «довгий – короткий – короткий – довгий – короткий і т. д.» і перемежовуватися. Місто, знаючи це, може визначати свою поточну позицію на шкалі розвитку і в межах циклу та відповідно планувати свою роль, вектори і стиль розвитку. Крім того, у сценарії розвитку Короткого циклу буде присутній поспіх, а в Довгому циклі можливі кілька підетапів, таких як налагодження мирного життя (10-12 років); лібералізація, соціальні реформи і популізм (10-12 років); інфраструктурне планування і нарощування потенціалу (10-12 років); зміна курсу і слабшання (5-6 років), деградація і підготовка до розвалу (5-6 років).

Яка ж роль малих населених пунктів (сіл) на всіх цих етапах і які уроки це нам несе? На етапі найменш відомого нам полуфеодалного ладу село виживає і платить данину, а також періодично його грабують, позбавля-

¹ Див., напр., пол. Powstanie styczniowe 1863-1864 рр. а також, звичайно, фр. Révolution française de 1848 і Угорську революцію 1848 р., які сприяли скасуванню рабства у відповідних імперіях.

² Павел Войтила (Папа Римський Іоанн Павло II) зробив дуже багато для переконання різних людей, в т. ч. лідерів, у необхідності мирного, а не насильницького проходження цього періоду на етапі розпаду «Радянського блоку». Таким чином, бувають ситуації, коли кінець циклу проходить із кризою, але без загальної війни.

ючи накопичених надлишків. Там високий рівень смертності і феодалні закони, які адмініструються громадою з одного боку і феодалом з іншого. На етапі колонізації село втрачає жителів за рахунок війни, але набуває «нову кров» в особі нових поміщиків і солдатів. Воно тепер здає сільгосппродукцію державі або ж продає її в системі централізованої військової економіки. Відбувається закріпачення селян, процвітають жорстокість і безправ'я. На наступному етапі село втрачає жителів за рахунок повстань і боротьби за індивідуальну свободу, проте використовує цю можливість свободи і входить у Довгий цикл розвитку, який відчуває лише краєм, спостерігаючи будівництво заводів та інфраструктури. Можливо, зростає економічна сила селянських господарств, і вони стають дещо багатшими. Село так само постачає продукти харчування в місто і для держави, але водночас починає постачати робочу силу і носіїв інтелекту в споруджуваний капіталізм. Воно є донором, хоча ті, хто залишилися в ньому, отримують більше самоврядування та грошей. На наступному етапі селяни, які розбагатіли, стають жертвами політичної пропаганди та учасниками керованих змін, у яких імперія гине, а їх територія отримує політичну незалежність. У цьому процесі вони втрачають людей і багатство, у них вилучають надлишки. Але у наступному циклі, який буде вже Коротким, вони знову отримують можливість заробити (в тому числі за рахунок розвитку малого та середнього громадського підприємництва, тоді як прибутки з аграрної продукції регулюються і падають. До кінця Короткого циклу села стають занадто населеними, навіть незважаючи на відтік молоді в міста і за кордон, і на всіх вже не вистачає життєвого простору. Подальший різкий переділ територій приводить до втрати багатьох господарств, людей, а також до різкої втрати багатьох прав. Жителі села не розуміють, чим вони заслужили таке погане ставлення до них. Перейшовши в новий Довгий цикл, вони повторюють на більш високому технічному рівні попередній Довгий цикл, у процесі якого наростає кількість людських ресурсів і стануть багатшими. Однак у кінці Довгого циклу вони втратять за рахунок відтоку людей із хорошою освітою – і залишаться лише зі зношеними технікою і нерухомістю. Переживши розруху після кінця Довгого циклу, вони можуть так і не оговтатися від удару, але так само продають продукти харчування державі і зовнішнім посередникам. Розпочатий Короткий цикл і реформа самоврядування дає їм змогу стати багатшими і трохи вільнішими від впливу регіону, а також залучити на свої території інвестора – платника податків. Вони майже ніяк не сприяють високим технологіям нового укладу, але можуть спостерігати це на підприємстві інвестора чи користуватися у побуті. Вони вже переживали колись цей Короткий цикл із «новою економічною політикою», але зараз це відбувається на більш високому рівні реформи управління. Вони отримують для себе більш прості уроки, які не можуть бути надійним маркером розвитку території. Вони бачать два, максимум три елементи набору циклів, а більшість бачить один – той, в якому вони зараз живуть. Однак завжди на кордонах циклів вони можуть раптово збагатитися за рахунок грабунку елементів минулого укладу, залишеного агентами розвитку. Крім того, в середині Короткого циклу вони повинні розуміти, що цей період дійсно короткий і потрібно вчасно завершити накопичення і конвертувати їх у щось більш надійне, ніж більший будинок і додаткові атрибути добробуту. У Довгому циклі їм складно, тому що силою переривається досвід поколінь, і вони проживають все спочатку, неминуче, в основному закінчуючи так само, як у попередньому Довгому циклі. Вони здебіль-

шого віддають місту людський капітал, а державі – продукти харчування.

Зазначена послідовність дає нам можливість визначити підходи до Розвиваючого циклу. Ми не можемо на цьому етапі його повністю побачити, проте пропонуємо низку інструментів емпіричного дослідження і дискурсів для того, щоб із різних боків відчути роботу циклу.

По-перше, ритм і «дыхання» циклу можна визначити шляхом аналізу зміни архітектурних стилів, а саме розглядаючи природний, тобто «натуральний» підхід до будівництва поселень, проти «високого стилю» в містобудуванні. Шляхом виявлення особливостей зміни стилю ми можемо простежити тенденцію посиленого привнесення високого стилю у містобудування в періоди Довгих циклів розвитку централізованих, імперського типу держав. Відповідно, аналізуючи економічний розвиток міста і села, ми можемо зрозуміти логіку їх архітектурного розвитку і побудувати прогноз щодо подальших етапів розвитку містобудування залежно від поточного циклу розвитку.

По-друге, у розвитку кожного циклу ми помічаємо активних і пасивних його учасників: це двигуни циклу (агенти розвитку) і його пасивні суб'єкти, які беруть його умови і підлаштовуються під нього. Із цими стосунками тісно пов'язаний баланс розвитку і деградації, що визначає структуру взаємин в економічних кластерах на різних циклах.

По-третє, необхідно розглянути соціально-демографічні чинники у циклах розвитку поселень, в яких ми можемо спостерігати типовий Довгий і Короткий періоди розвитку мікроцивілізацій і поселень як їх основи; також ми можемо простежити причини колишнього протистояння «північних» і «південних» регіонів. Нарешті, по-четверте, для розуміння зв'язку Довгого і Короткого періодів розвитку з коротшими Циклами Поколінь, необхідно розглянути особливості цього циклу покоління і накладення поколінь одне на одне, розглянути покоління в «короткому» і «довгому» розуміннях, розглянути фази життєвої активності покоління, а також виділити механізми, які мотивують покоління до розвиваючих дій, при цьому врахувати взаємозв'язок покоління з довшими періодами розвитку.

Загалом можна припустити, що планування розвитку поселення повинно враховувати кілька типів періодів: Довгий і Короткий періоди розвитку, Довгий і Короткий цикл, Цикли Поколінь, а також періоди перелому ситуації до нового циклу. Потрібно зауважити, що масштаб стратегічного планування перебуває за межами цих періодів і циклів. Якщо припустити, що Цикл Покоління має протяжність як мінімум 17 років, то цей період дорівнює, принаймні, двом циклам стратегічного планування поспіль. Як правило, стратегії розвитку територій, поселень розробляються на період близько 8-9 років і мають фази реалізації, наприклад: 1 рік польового експерименту та пілотних проектів, 3 роки першої фази реалізації моделей на цільовій території, 3 роки другої фази реалізації, в межах якої в 2-3 рази зростає географічне охоплення об'єктів стратегії; і, нарешті, 1-2 роки заключної фази для фіксації стійкості досягнень і вироблення каркасу наступної стратегії. Однак поселення, яке живе «половинними» 4-5-річними або «повними» 8-9-річними стратегічними планами розвитку, має також враховувати Довгі і Короткі цикли, в тому числі послідовність розвитку і взаємодії поколінь. Можливо, навіть варто розглядати 9-річний цикл як базу: два таких цикли становлять 18 років, тобто покоління в «короткому» розумінні, а три таких цикли, тобто 27 років, близькі до Циклу Поколінь у «довгому» розумінні. Врахування цих довших періодів дасть змогу органам управління поселення відповісти на фундаментальні питання:

1. На якому циклі (довгому або короткому) ми зараз перебуваємо?

2. Як далеко до кінця циклу і які прогнози щодо протікання періоду перелому до наступного циклу?

3. Яким способом ми можемо отримати максимальні переваги на теперішньому положенні щодо циклу?

4. Як ми можемо підготуватися до наступного циклу і пережити період перелому?

Відповівши на ці фундаментальні питання, поселення повинно врахувати кілька факторів взаємодії поколінь на території міста і його кластера, а також зайнятися менеджментом стратегії розвитку на 5-9 наступних років. Таким чином, картина планування, вписана в програмно-орієнтований підхід до управління розвитком поселень, постає для нас більш масштабною і вимагає підходів, які, звичайно, не обмежуються наступними виборами до місцевих та регіональних рад.

Висновки. Ми ризикнемо припустити, що люди, які проживають ці зміни історії в містах, розвиваються в одному ритмі і з одним розумінням процесів, що відбуваються, а люди, що проживають ці процеси у селах, розвиваються в дещо іншому ритмі. Це не скасовує значущості суспільної ролі одних та інших, проте може прояснити деякі аномалії, такі як, наприклад, розграбування досягнень імперської держави на переломних періодах циклів – процес, зав'язаний на різниці систем цінностей. Також ми приходимо до тісного природно складеного взаємозв'язку між міським і сільським поселеннями, їх залежності один від одного, що дає нам змогу говорити про кластери «місто – село» та про їх розвиток.

Крім цього, виходячи з того, що цикли реалізуються на практиці людьми як учасниками соціальних процесів, ризикнемо запропонувати вимірювати цикли в поколіннях, тобто приймаючи покоління за період у межах до часу статевої зрілості (від 0 до 16-17 років) і, можливо, до віку пізньої молодості (від 0 до 28-30 років). Можливо, як вказують інші дослідники (Переслегін), і саме покоління як одиниця виміру послідовності циклу можна поділити на «коротке» (де одне доленосне завдання реалізовується у ранній молодості носіїв) і «довге», де кілька завдань реалізуються носіями на протязі свідомого життя, починаючи з більш «серйозного» віку. Ця гіпотеза дає змогу згодом зрозуміти, яким чином покоління є складниками Короткого і Довгого циклів, а останні, своєю чергою, становлять Довгий і Короткий періоди розвитку. Тут для дослідження важлива не прив'язка до історичних дат, а розуміння залежностей і динаміки кожного з циклів.

Дослідниками в ХХ столітті помічені й описані як короткі 17-28-річні цикли зміни піків продуктивних поколінь, так і довгі 55-60-річні цикли зростання до піку технологічних укладів (найбільш відомі вони як цикли Кондратьєва). Крім

того, помічені і 300-річні «цикли пасіонарності» (Л. Гумільов), а також і 600-річні періоди розвитку. Ми припускаємо, що початок якоїсь зрозумілої нам записаної, масової історії в нашому регіоні ми спостерігаємо близько 1450 року. Однак потрібно зазначити, що та мікроцивілізація аж до початку ХІХ століття була дуже відмінною від нашої, і ми здатні зрозуміти лише той період або ту субкультуру, які проявляють себе до початку ХІХ ст., вірніше, до періоду одразу після закінчення Наполеонівських воєн. Ми ж у цьому матеріалі показуємо, що Короткі і Довгі цикли становлять собою, як конструктор, як Довгий, так і Короткий періоди розвитку. Для більш повного розуміння зміни циклів і чергування періодів необхідно більш детальне дослідження особливостей перетину, послідовності і зміни поколінь.

Для того щоб систематизувати різні періоди і цикли нижче, подаємо коротке визначення кожного. Довгий і Короткий періоди розвитку мають зв'язок із технологічними укладами. Ми вважаємо, що Довгий період розвитку передбачає зміну періоду активності близько 20 поколінь, а Короткий період розвитку, вбудований у Довгий у другій фазі Довгого періоду, передбачає зміну періоду активності близько 8 поколінь. У цих періодах можуть змінитися принаймні 3 технологічні уклади, оскільки їх тривалість дає можливість для їх повного протікання. Далі ми оперуємо поняттями «Довгий» і «Короткий» цикл, які пов'язані більше з циклами поколінь. Ми припускаємо, що Короткий цикл має тривалість від 17 до 28 років, відповідно до періоду активності і «складальної схеми» поколінь, де «коротку» складальну схему ми приймаємо за приблизно 17 років, а «довгу» складальну схему – за приблизно 28 років. Довгий цикл має тривалість 2 або 3 повних періоду активності поколінь, залежно від їх «складальної схеми». Далі поза цією класифікацією і без прив'язки до поколінь ми розглядаємо Періоди перелому до нового циклу – вони тривають кілька років залежно від серйозності переломних процесів і можуть бути мирними або навпаки. Нарешті, в межах класифікації Циклів Поколінь знаходиться Цикл стратегічного планування – період, який дорівнює половині «короткої» складальної схеми або третині «довгої» складальної схеми поколінь.

Великий і малий періоди розвитку складно розглядати лише інструментами аналізу будь-якого одного сектору суспільного життя. У подальшому ми плануємо показати його прояви із чотирьох визначених нами поки що позицій, таких як: 1) аналіз суб'єктів і об'єктів докладання зусиль циклу, де особливо виділяються носії змін і їх противники; 2) архітектура як форма і прояв циклів, де ми спостерігаємо феномен побутової і високої субкультур; 3) взаємодія півночі і півдня, еволюція державності, що дає нам визначники тимчасових рамок циклів, а також 4) дослідження поколінь як ілюстрація проявів циклів і періодів у поведінці суспільства і окремих груп.

Список використаних джерел:

1. Кондратьев Н.Д., Опарин Д.И. Большие циклы конъюнктуры: Доклады и их обсуждение в Институте экономики. – М., 1928. – 287 с.
2. Леонтьев В. Баланс народного хозяйства СССР. Методологический разбор работы ЦСУ // Плановое хозяйство: Ежемесячный журнал. – М.: Госплан СССР, 1925. – № 12. – С. 254-258.
3. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. СПб.: Кристалл, 2001. ISBN 5-306-00157-2.
4. Mike Rapport. 1848: Year of Revolution, NY, 2008, ISBN 978-0-465-02087-6.
5. Mikołaj Pawliszczew, Tygodnie polskiego buntu, t. II, Warszawa, 2003, ISBN 83-11-09663-5.

Аннотация. В статье рассмотрен сравнительный исторический дискурс, определяющий основные циклы развития городского и сельского поселения. Обозначены основные зависимости развития поселения и характера цикла. Определены ключевые понятия для инструментария циклических индикаторов. Автор предполагает связь между циклическими индикаторами, технологическими укладами и поколениями, а также классифицирует эти индикаторы для удобства использования в системе программно-ориентированного подхода к управлению развитием поселений.

Ключевые слова: цикл развития, период развития, поколение, период перелома, поселение.

Summary. The article presents a comparative historical discourse that defines the main cycles of urban development and in rural areas. The basic dependencies of settlement development and cycle character have been determined. The key concepts for instruments of cyclic indicators are defined. The author suggests a connection between cyclic indicators, technological ways and generations, and classifies these indicators for the convenience of using in a program-oriented approach to managing the development of settlements.

Key words: development cycle, development period, generation, period of fracture, settlement.